

Šneka ir raštas

Kadangi hermeneutika yra į tekstą orientuota interpretacija, o tekstai, be kita ko, yra ir rašytinės kalbos pavyzdžiai, nė viena interpretacijos teorija negali apeiti rašto problemos. Todėl šios esė tikslas yra dvilypis. Pirmiausia noriu parodyti, kad sąlygas pereiti nuo šnekos prie rašto sudaro pirmojoje esė apibūdinta diskurso teorija, o ypač aptartoji įvykio ir reikšmės dialektika. Antrasis mano tikslas – intencijos eksteriorizaciją, tokią, kokia ji atsiskleidžia rašte, susieti su esmine hermeneutikos problema, atitolimu. Pirmoje esė dalyje šia išorybės samprata bus remiamasi jos nekritikuojant, o antrojoje bus atskleistas jos problemiškas. Platono rašto kaip susvetimėjimo formos kritika taps posūkio tašku pereinant nuo raštui būdingos diskurso eksteriorizacijos aprašymo prie jos kritikos.

Nuo šnekos prie rašto

Raštas suteikia išraišką tam, kas tėra virtualu, kas dar tik formuojasi, vos mezgasi gyvoje kalboje – t.y. reikšmę atskiria nuo įvykio. Tačiau šis atskyrimas nesuardo fundamentalios diskurso struktūros, aptartos pirmojoje mano esė. Teksto įgyta semantinė

autonomija tebėra valdoma įvykio ir reikšmės dialektikos. Maža to, galime teigti, kad raštas atskleidžia ir išryškina šią dialektiką. Raštas – visiška diskurso manifestacija. Teigti, kaip Jacques'as Derrida¹, kad rašto ir šnekos šaknys skirtingos, ir mes, pernelyg sureikšminę šneką, jos balsą ir jos *logos*, klaidingai supratome šią pamatinę skirtį, reiškia nepastebėti, jog abu diskurso aktualizacijos modusai pagrįsti dialektine diskurso sąranga.

Todėl siūlau verčiau pradėti nuo komunikacijos modelio, aprašyto garsiajame Romano Jakobsono straipsnyje „Kalbotyra ir poetika“.² Šešiams pagrindiniams komunikacinio diskurso „veiksniams“ – kalbėtojai, klausytojui, kontaktui ar kanalui, kodui, kontekstui ir pranešimui – jis priskyrė šešias atitinkamas „funkcijas“: emocinę, konatyvinę, fatinę, metalingvistinę, referentinę ir poetinę. Pasitelkę šį modelį kaip išeities tašką, pabandykime išsiaiškinti, kaip pasikeičia, transformuojasi ar deformuojasi veiksmų ir funkcijų sąveika, kai diskursas užrašomas.

Pranešimas ir kontaktas: fiksavimas

Šnekai persikeliant į raštą, akivaizdžiausiai pasikeičia pranešimo ir jį perteikiančio kontakto ar kanalo santykis. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad tai – vienintelis pasikeitęs santykis, bet atidžiau išsižiūrėjus paaiškėja, jog pirminis pokytis išsklinda visomis kryptimis, lemiamai veikdamas visus veiksmus ir funkcijas. Tad mūsų užduotis bus pradėjus nuo šio pagrindinio pokyčio pereiti prie įvairių šalutinių padarinių.

Jeigu išžiūrėtume rašto problemoje paprastą komunikacijos kontakto prigimtį pasikeitimą, mums tereikėtų spręsti diskurso fiksavimo ne žmogaus balsu, o tam tikromis išorinėmis priemonėmis – akmenyje, papiruse ar popieriuje, problemą. Užrašymas, pakeitęs tiesioginę raišką balsu, veido išraiška ar gestais, savaime yra didžiulis kultūrinis laimėjimas. Žmogiškasis veiksnys dingsta. Pranešimas perteikiamas medžiagiškais „ženkais“. Šis kultūros laimėjimas visų pirma susijęs su diskurso

įvykio aspektu, o vėliau ir su reikšme. Kadangi diskursas egzistuoja tik kaip laikiškas ir esamas diskursas, jis gali tekėti kaip šnekos srautas arba būti užfiksuotas kaip raštas. Įvykis prasideda ir baigiasi, todėl iškyla fiksavimo, užrašymo problema. Užfiksuoti norime ne kalbą kaip *langue*, o diskursą. Raidyno, žodyno ir gramatikos fiksavimas užrašymu yra tik antrinis – visa tai skirta tam, ką vienintelį reikia užfiksuoti – diskursui. Belaikė kalbos sistema nei atsiranda, nei dingsta – ji tiesiog nevyksta. Užfiksuoti reikia tik diskursą, nes diskursas kaip įvykis dingsta.

Tačiau šis nedialektiškas fiksavimo fenomeno aprašymas nepasiekia užrašymo proceso šerdies. Konkretų diskursą įmanoma išsaugoti rašte, nes iš tikrųjų raštas fiksuoja ne šnekos įvykį, o šnekos „ištara“, t.y. intencionalią eksteriorizaciją, priklausančią porai „įvykis–reikšmė“. Tai, ką rašome, ką užrašome, yra šnekos akto *noema*, kalbėjimo įvykio reikšmė, o ne pats įvykis kaip įvykis. Užrašas – nepaisant pavoju, kuriuos, pasiremdami Platonu, atskleisime antroje esė dalyje – yra diskurso siekiamybė. Tik tada, kai *sagen* – „sakymas“ – tampa *Aus-sage*, iš-tara, diskursas išsipildo kaip diskursas, visiškai išskleisdamas savo esminę dialektiką.

Dabar nėra būtina leisti į nuodugnius kalbėjimo įvykio apmąstymus, išsamiai aprašant jį kaip kalbėjimo aktą – t.y. kaip lokucijos, ilokucijos ir perlokucijos aktą. Pirmojoje esė įrodžiau, kad visi šie aktai paklūsta įvykio ir reikšmės dialektikai. Gramatiniais požymiais, iškeliančiais ją išorėn ir viešumon, intencionali diskurso eksteriorizacija išskleidžia visą dalinių kalbėjimo aktų hierarchiją. Lokucijos aktas eksteriorizuojasi kaip sakiny, kurio vidinė struktūra gali būti identifikuota ir vėl atpažinta kaip ta pati ir kuris dėl to gali būti užrašytas ir išsaugotas. Ilokucijos aktas irgi gali būti užrašytas tiek, kiek jį eksteriorizuoja jo „galia“ išreiškiančios gramatinės paradigmos ir procedūros. Tačiau sakytinio diskurso ilokucijos galia priklauso nuo mimikos, gestų bei neartikuliuotų diskurso aspektų, kuriuos vadiname prozodija, todėl tenka pripažinti, kad ilokucijos galia sunkiau užrašoma nei teiginio reikšmė. Na, o perlokucijos aktas dėl ankstesnėje

esė aptartų priežasčių yra sunkiausiai užrašomas diskurso aspektas. Jis būdingesnis šnekamajai negu rašytinei kalbai.

Visais atvejais užrašymą raštu įmanomą daro būtent intencionali eksteriorizacija, būdinga įvairiems kalbėjimo akto lygmenims, tad galutinėje analizėje išplėsta fiksavimo problematika sutampa su kalbėjimo akto, kuriam būdinga daugiasluoksni struktūra, intencionalios eksteriorizacijos problematika.

Bet ar fiksavimo bei užrašymo problematika išsemia rašto problemą?

Kitaip tariant, ar raštas tėra vien kontakto pasikeitimas, kai žmogaus balsą, veidą ir gestą pakeičia medžiaginiai ženklai, nesusiję su paties šnekančiojo kūnu?

Pagalvojus apie socialinių ir politinių pokyčių, kuriuos galima susieti su rašto išradimu, diapazoną, peršasi mintis, kad raštas yra daug daugiau nei tiesiog materialus užfiksavimas. Tereikia prisiminti keletą iš tų milžiniškų pasiekimų. Su galimybe įsakyti be didesnių iškraipymų perduoti ilgais atstumais sietinas politinės valdžios, kurią vykdo nuo savo piliečių nutolusi valstybė, atsiradimas. Tokia rašto įtaka politiniam gyvenimui tėra vienas iš daugelio pavyzdžių. Atsiskaitymo taisyklių užfiksavimą galima sieti su rinkos santykių, taigi ir ekonomikos gimimu. Archyvų sudarymą – su istorija. Įstatymo, kaip standartinio sprendimo, nepriklausančio nuo konkretaus teisėjo nuomonės, užfiksavimą – su teisėtvarkos, teisės kodeksų ir t.t. gimimu. Toks platus rezultatų spektras perša mintį, kad raštiškas užfiksavimas ne tik apsaugo žmogaus diskursą nuo išnykimo, bet smarkiai paveikia ir jo komunikacinę funkciją.

Laikytis šios naujos minties skatina ir antra priežastis. Raštas iškelia specifinę problemą, kai tik jis tampa ne paprastu ankstesnio sakinio diskurso užfiksavimu, šnekamosios kalbos užrašymu, o tiesiogiai – be pereinamojo šnekamosios kalbos etapo – rašte įkūnyta žmogaus mintimi. Tada raštas užima šnekos vietą. Atstumas tarp diskurso reikšmės ir materialios kontakto priemonės tarsi susitraukia. Tada mes susiduriame su literatūra pirmine šio žodžio prasme. Diskurso likimas pavedamas *littera*, o ne *vox*.

Geriausias būdas įvertinti šios substitucijos mastą yra atsižvelgti į kitose komunikacijos proceso grandyse vykstančių pokyčių spektrą.

Pranešimas ir kalbėtojas

Pirmiausia pasikeičia pranešimo ryšys su kalbėtoju. Iš tikrųjų – tai vienas iš dviejų simetriškų pokyčių, paveikiančių visą interlokucijos situaciją. Diskursą tiesiogiai užrašant *littera*, tiesioginę akistatą pakeičia sudėtingesnis rašymo ir skaitymo santykis, iš esmės transformuojantis tiek santykį tarp pranešimo ir kalbėtojo viename komunikacinės grandinės poliuje, tiek santykį tarp pranešimo ir klausytojo kitame. Dialogo situacija suardyta. Rašymo–skaitymo santykis nustoja buvęs vien savitu kalbėjimo–klausymo santykio atveju.

Įdėmiau išsižiūrėję į šiuos pokyčius pastebėsime, kaip jie paveikia grįžtamąją diskurso nuorodą į patį kalbėtoją. Kaip sakėme, diskurse sakinyss savo kalbėtoją nurodo įvairiais subjektyvumo ir asmens rodikliais. Tačiau sakytinio diskurso atveju grįžtamoji diskurso nuoroda į šnekantį subjektą yra tiesioginė, nes šnekėtojas priklauso interlokucijos situacijai. Jis yra čia, tikrąja buvimo-čia, *Da-sein*, prasme. Tad subjektyvi šnekėtojo intencija ir diskurso reikšmė iš dalies sutampa, ir supratę tai, ką implikuoja šnekėtojas, suprantame, ką reiškia jo diskursas. Vokiško *meinen* ir angliško *to mean* dviprasmiškumas, mūsų aptartas ankstesnėje esė, liudija tokį dialogo situacijai būdingą dalinį sutapimą. Tačiau rašytiniame diskurse autoriaus intencija ir teksto reikšmė ima nebesutapti. Žodinės teksto reikšmės ir sąmoningos autoriaus intencijos išsiskyrimas nulemia tikrąją užrašo sąvokos svarbą, nesutampančią su paprastu ankstesnio sakytinio diskurso užfiksavimu. Užrašas tampa semantinės teksto autonomijos sinonimu, autonomijos, kuri yra sąmoningos autoriaus intencijos ir žodinės teksto reikšmės, to, ką norėjo išreikšti autorius, ir to, ką reiškia tekstas, išsiskyrimo rezultatas. Tekstas išsiveržia už riboto autoriaus gyvenimo horizonto. Tai,

ką reiškia tekstas, tampa svarbiau už tai, ką jį rašydamas norėjo išreikšti autorius.

Semantinės autonomijos samprata yra nepaprastai svarbi hermeneutikai. Nuo jos prasideda egzegzė, t.y. jos procedūros skleidžiasi reikšmių, nutraukusių su autoriaus psichologija jungusius lynus, grupės ribose. Tačiau toks interpretacijos depsichologizavimas nereiškia, kad autoriaus implikuotos reikšmės samprata visiškai prarado svarbą. Nedialektiškas požiūris į įvykio ir reikšmės santykį ir šiuo atveju būtų linkęs priešpriešinti dvi alternatyvas. Viename poliuje būtų požiūris, W.K. Wimsatto pavadintas intencijos erezija, autoriaus intenciją laikantis bet kokios teksto interpretacijos teisingumo kriterijumi, o antrajame – požiūris, kurį, laikydamasis simetrijos, pavadinčiau absoliutaus teksto erezija: tekstas hipostazuojamas kaip neautorinis esinys. Intencijos erezija neatsižvelgia į semantinę teksto autonomiją, o priešingu atveju pamirštama, kad tekstas vis dėlto yra kieno nors pasakytas diskursas, juo kas nors kam nors ką nors pasako. Šios esminės diskurso ypatybės neįmanoma paneigti, neredukuojant tekstų į gamtinius objektus, t.y. žmogaus nesukurtus daiktus, kuriuos, tarsi nugludintus akmenukus, randame smėlyje.

Semantinė teksto autonomija įvykio ir reikšmės santykį daro sudėtingesnę ir šia prasme atskleidžia jį kaip dialektinį santykį. Autorinė reikšmė iš tikrųjų tampa teksto matmeniu, nes autoriaus neįmanoma klausinėti. Kai tekstas nebeatsako, jis jau turi nebe šnekėtoją, o autorių. Autorinė reikšmė dialektiškai papildo verbalinę reikšmę, ir jos turi būti interpretuojamos tarpusavio perspektyvoje. Autoriaus ir autorinės reikšmės sąvokos iškelia hermeneutinę, o kartu ir semantinės autonomijos problemą.

Pranešimas ir klausytojas

Teksto pranešimo santykis su skaitytoju priešingame komunikacijos grandinės poliuje yra ne mažiau sudėtingas negu jo san-

tykis su autoriumi. Sakytinis diskursas adresuotas tam, kurį iš anksto lemia dialogo situacija – jis skirtas tau, antrajam asmeniui – o rašytinis tekstas adresuotas nežinomam skaitytojui, potencialiai – kiekvienam, mokančiam skaityti. Ši auditorijos universalizacija – vienas iš įstabiausių rašto rezultatų, kurį galima apibūdinti kaip paradoksą. Gavęs medžiagišką pagrindą diskursas tampa dvasingesnis – jis išlaisvinamas iš situacijos „akis į akį“ ribotumo.

Žinoma, šis universalumas tik potencialus. Iš tikrųjų knyga adresuojama tik daliai auditorijos ir tikruosius savo skaitytojus pasiekia išraiškos priemonėmis, kurias savo ruožtu reguliuoja socialinės atmetimo bei priėmimo taisyklės. Kitaip tariant, skaitymas yra socialinis fenomenas, paklūstantis tam tikriems modeliams, taigi varžomas specifinių apribojimų. Vis dėlto teiginys, kad tekstas potencialiai adresuotas kiekvienam, mokančiam skaityti, turi išlikti akiratyje kaip bet kurios skaitymo sociologijos riba. Kūrinys taip pat susikuria auditoriją. Taip jis išplečia komunikacijos ratą ir iš tiesų įsteigia naujus komunikacijos būdus. Tam tikru mastu tai, jog kūrinį pripažįsta jo sukurta auditorija, yra nenusipėjamas įvykis.

Reikšmės ir įvykio dialektikos esmė ir šiuo atveju visiškai išsiskleidžia rašte. Diskursą kaip diskursą apibrėžia adresato – universalus ir tuo pat metu nenumatyto – dialektika. Viena vertus, būtent semantinė teksto autonomija steigia potencialių skaitytojų ratą ir kuria teksto auditoriją. Antra vertus, būtent auditorijos atsakas lemia teksto svarbą, taigi ir reikšmę. Kaip tik todėl autoriai, nesirūpinantys savo skaitytojais ir neatsižvelgiantys į esamą auditoriją, apie savuosius skaitytojus kalba kaip apie slaptą bendriją, kuri kartais įkurdinama miglotoje ateityje. Taigi teksto reikšmę iš dalies sudaro atvirumas neapibrėžtam skaitytojų, todėl ir interpretacijų, skaičiui. Ši daugiariopo perskaitymo galimybė dialektiškai papildo semantinę teksto autonomiją.

Vadinasi, teksto reikšmės priėmimo problema yra tokia pat paradoksali kaip ir autorystės. Skaitytojo teisė ir teksto teisė susiima svarbioje kovoje, iš kurios ir išplaukia visa interpretacijos dinamika. Hermeneutika prasideda ten, kur baigiasi dialogas.

Pranešimas ir kodas

Pranešimo ir kodo santykį raštas tam tikru netiesioginiu būdu daro sudėtingesnį. Kalbu apie literatūros žanrų funkciją kuriant diskursą kaip vieną ar kitą diskurso atmainą – eilėraštį, pasakojimą ar esė. Ši funkcija neabejotinai susijusi su pranešimo ir kodo santykiu, nes žanrai yra generatyvinės priemonės diskursui kaip eilėraščiui, pasakojimui ar esė kurti. Prieš tapdami klasifikacijos priemonėmis, literatūros kritikams padedančiomis susigaudyti literatūros kūrinių gausoje, taigi prieš tapdami kritikos artefaktais, diskursui jie yra tai, kas atskirų sakinių gramatiškumui yra generatyvinė gramatika. Šia prasme diskursyvinius kodus galėtume priskirti prie fonologinių, leksinių ir sintaksinių kodų, valdančių diskurso vienetų – sakinius. Tačiau ar literatūros žanrai iš tikrųjų yra rašymo kodai? Tai – ne tiesioginė, bet vis dėlto lemiama jų funkcija.

Literatūros žanrai atskleidžia tam tikras sąlygas, kurias, teoriškai imant, galima aprašyti ir nesvarstant rašto problemos. Šių generatyvinių priemonių funkcija – kurti naujus už sakinių ilgesnius kalbos vienetų, organiškai visumas, netapačias paprastai sakinių sumai. Eilėraštis, pasakojimas ar esė remiasi kompozicijos dėsniais, iš esmės nepriklausančiais nuo šnekos ir rašto priešpriešos. Juose sakinių grupei suteikiamos dinaminės formos, kurioms sakytinės ir rašytinės kalbos skirtumas yra neesminis. Priešingai, šių dinaminių formų specifika, regis, kyla ne iš šnekėjimo ir klausymo, o iš kitos dichotomijos, kai diskursui taikomos kitos srities kategorijos – praktika ir kūryba. Kalba paklūsta tam tikros meistrystės normoms – galime kalbėti apie kūrybą bei meno kūrinius, o išplėtus sampratą – apie diskursyvinis kūrinius. Eilėraščiai, pasakojimai ir esė ir yra tokie diskursyviniai kūriniai. Literatūros žanrais vadinamos generatyvinės priemonės yra jų gamybą reguliuojančios techninės taisyklės. O kūrinio stilius – ne kas kita, kaip individuali konkretaus produkto ar dirbinio konfigūracija. Autorius nebėra vien kalbėtojas, bet ir šio kūrinio, kuris yra jo dirbiny, kūrėjas.

Tačiau nors teorijos ir praktikos dichotomija ir nesutampa su šnekėjimo–rašymo skirtimi, būtent raštas nulemia praktikos, technikos bei kūrinio kategorijų taikymą diskursui. Gamyba atsiranda tada, kai kokiai nors medžiagai pritaikoma vienokia ar kitokia forma ir šitaip suteikiamas pavidalas. Perkeltas į gamybos sferą, diskursas taip pat suvokiamas kaip tai, kam reikia suteikti pavidalą. Būtent čia įsikiša raštas. Užrašas kaip medžiagiškas pagrindas, semantinė teksto autonomija tiek kalbėtojo, tiek klausytojo atžvilgiu ir su tuo susijusios rašto kaip išorybės savybės padeda kalbą paversti specifinės meistrystės medžiaga. Raštas kalbos kūriniams suteikia skulptūroms būdingą savarankiškumą. Neatsitiktinai žodžiu „literatūra“ ženklinama ir užrašyta (*littera*) kalba apskritai, ir kalba, pagal literatūros žanrus įkūnyta kūriniuose. Užrašymo ir gamybos problemos literatūroje susipina. Tas pat pasakytina ir apie teksto sąvoką – rašytinis pobūdis derinamas su teksto struktūra, būdinga kūriniams, sukurtiems vadovaujantis literatūrinės kompozicijos kūrimo taisyklėmis. Tekstas reiškia ir užrašytą, ir suformuotą diskursą.

Taigi tokia giminystė sieja rašymą ir specifinius kodus, generuojančius diskursyvinius kūrinius. Šios giminystės glaudumas net gundytų teigti, kad sakininė poetinių ar pasakojamųjų kompozicijų išraiška remiasi rašymui tolygiais procesais. Įsimenant epines poetas, lyrines dainas, paraboles bei patarles ir rituališkai jas atkartojant, linkstama fiksuoti kūrinio formą, netgi ją sustingdyti, – atmintis tarsi tampa užrašo pagrindu, panašiu į suteikiamą išorinių ženklų. Taip išplėtus užrašymo sampratą, rašymas ir literatūrinės kompozicijos taisyklėmis pagrįsta diskursyvinių kūrinių gamyba ima atitikti vienas kitą, nors tai ir nėra tapatūs procesai.

Pranešimas ir referencija

Sudėtingiausių diskurso funkcionavimo pokyčių, kuriuos galėtume priskirti rašto įtakai, aptarimą palikau šio tyrimo pabaigai. Jie susiję su referentine diskurso funkcija Romano Jakobsono

pasiūlytame komunikacijos modelyje: yra dvi priežastys, lemiančios išskirtinį jų sudėtingumą. Viena vertus, prasmės ir nuorodos skirtis į diskursą įveda sudėtingesnę nei įvykio ir reikšmės dialektiką, siūlančią rašto galimumą paaiškinantį eks-teriorizacijos modelį. Tai, taip sakant, antrojo laipsnio dialektika, kai pati reikšmė, ta imanentiška „prasmė“, atsiduria išorėje kaip transcendentali nuoroda, kitaip sakant, kai mintis per prasmę kreipiamą į įvairius užkalbinius esinius, tokius kaip objektai, būsenos, daiktai, faktai ir kt. Antra vertus, daugumą referencijos pokyčių, kurie bus aptarti, reiktų priskirti ne raštui apskritai, bet raštui kaip įprastinei literatūrą sudarančių diskurso formų raiškos priemonei. Kai kurie iš šių pokyčių netgi yra tiesiogiai nulemti specifiniams literatūros žanrams, pavyzdžiui, poezijai, būdingos strategijos. Taigi užrašymas tik netiesiogiai atsakingas už naują referencijos likimą.

Tačiau nepaisant visų išlygų galima teigti, kad sakytinio diskurso atveju esminis kriterijus, apibrėžiantis to, ką sakome, referentinį akiratį, yra galimybė parodyti, jog minimas daiktas yra šnekėtojų ir klausytojų bendros situacijos dalis. Tai dialogą įreminanti situacija, ir visus jos riboženklis galima parodyti gestu ar pirštu. Ją gali ostensyviai nustatyti ir pats diskursas, netiesiogiai nurodydamas tokiais rodikliais, kaip parodomieji įvardžiai, laiko ir vietosrieveiksmiai bei veiksmožodžio laikai. Pagaliau jie gali būti nusakyti taip tiksliai, kad referentinės aplinkos erdvėje tokią apibrėžtį atitiktų vienas ir tik vienas daiktas. Iš tikrųjų – ostensiniai rodikliai, o tuo labiau tikslūs nusakymai vienodai funkcionuoja ir sakytiniame, ir rašytiniame diskurse. Jie žymi individualią tapatybę, o individualios tapatybės nebūtina nurodyti taip, kaip gestu nurodomas kalbamas daiktas. Vis dėlto ir individuali tapatybė galiausiai nurodo į interlokucinės situacijos apibrėžtą čia ir dabar. Nėra tapatybės, kuri to, apie ką kalbame, nesusietų su unikalia jo padėtimi erdvėlaikio tinkle, ir nėra tokio vietų laike ir erdvėje tinklo, kuris neturėtų galutinės nuorodos į situacinį čia ir dabar. Tad iš esmės visos sakytinės kalbos nuorodos remiasi demonstracijomis, priklausančiomis nuo situacijos, kurią dialogo nariai

suvokia kaip bendrą. Taigi dialogo situacijoje visos nuorodos yra situacinės.

Būtent ši referencijos pagrindimą dialogo situacija pakerta raštas. Ostensiniai rodikliai bei tikslūs nusakymai ir čia žymi konkrečius esinius, tačiau tarp identifikacijos ir demonstracijos atsiveria spraga. Dėl erdvės ir laiko nuotolio tarp rašytojo ir skaitytojo nebėra bendros situacijos; šnekėtojo balsą, veidą ir kūną – pirminę visų erdvės ir laiko taškų atskaitą – pakeitus medžiagiškais išoriniais ženklais, panaikinamas absoliutus čia ir dabar; semantinė teksto autonomija išlaisvina jį iš rašančiojo dartinės ir atveria neapibrėžtam potencialių skaitytojų ratui neapibrėžtame laike – visus šiuos laikinės diskurso sąrangos pokyčius lygiagrečiai atspindi referencijos ostensyvumo pokyčiai.

Yra tekstų, kuriuose ostensinės referencijos sąlygos tiesiog pertvarkomos pritaikant jas skaitytojui. Laiškai, kelionių reportažai, geografiniai aprašymai, dienoraščiai, istorinės monografijos bei apskritai visas aprašomasis tikrovės vaizdavimas skaitytoją gali aprūpinti ostensinės referencijos atitikmeniu – „tarsi“ („tarsi tu pats ten būtum“), paremtu įprastinėmis individualios identifikacijos procedūromis. Unikalus erdvėlaikio tinklas, kuriam vis tiek priklauso ir rašytojas, ir skaitytojas, ir kurį abu pripažįsta, įgalina visus teksto čia ir ten numanomai susieti su absoliučiu skaitytojo čia ir ten.

Šio pirminio referencijos akiračio išplėtimo už siaurų dialogo situacijos rėmų pasekmės nepaprastai svarbios. Per raštą žmogus ir tik žmogus įgyja pasaulį, o ne vien situaciją. Šis išplėtimas yra dar vienas pavyzdys, kokią dvasinę reikšmę turi kūno – sakytinio diskurso atramos – pakeitimas medžiagiškais ženklais. Kaip teksto reikšmė išsilaisvina iš sąmonės intencijos globos, taip ir teksto referencija išsilaisvina iš situacinės referencijos ribų. Pasaulis mums yra tekstų – ar, tuo tarpu apsiribojant, aprašomųjų tekstų – atveriamas nuorodų ansamblis. Būtent todėl galime kalbėti apie graikų „pasaulį“ – ir tai reiškia ne išivaizduoti situaciją joje gyvenusiųjų akimis, bet nužymėti nesituacines nuorodas, kurias pateikia tikrovę aprašantieji pasakojimai.

Kur kas keblesnis uždaviny – interpretuoti antrąjį referencijos akiračio išplėtimą. Jį lemia ne tiek raštas kaip raštas, kiek atvira ar užmaskuota tam tikrų diskurso rūšių strategija. Tad jis labiau susijęs su literatūra nei su raštu – arba su raštu kaip literatūros raiškos priemone. Romano Jakobsono komunikacijos modelyje poetinė funkcija – kurią reiktų suprasti plačiau nei vien poeziją – siejama su pranešimo akcentavimu dėl paties pranešimo referencijos sąskaita. Apie tokį referencijos užtemimą jau užsiminėme, kai poetinį diskursą pripažinome turint skulptūros kūrinio savarankiškumo. Atotrūkis tarp situacinės ir nesituacinės referencijos, implikuojamas aprašymų „tarsi“ referencijos, tampa nebeįveikiamas. Tai išryškėja fikciniuose naratyvuose, t.y. pasakojimuose, kurie nėra aprašomasis pasakojimas, kai specifiniais veiksmažodžio laikais išreikštas pasakojimo laikas išskleidžiamas pasakojimu ir nebėra susijęs su ostensiniam ir neostensiniam aprašymui bendru unikaliu erdvėlaikio tinklu.

Ar referencijos užtemimas – ir ostensyvumo, ir aprašymo prasme – reiškia visišką bet kokios referencijos išnykimą? Ne. Mano įsitikinimu, diskursas neišvengiamai yra apie ką nors. Tai teigdamas aš neigiu teksto absoliutumo ideologiją. Teksto be referencijos idealą, be Mallarmé poezijos eilučių, atitinka tik keletas įmantrių tekstų. Tačiau tokia moderni literatūros atmaina tėra ribinis atvejis ir išimtis. Ja remiantis negalima spręsti apie visus likusius tekstus, net ir poetinius tekstus Jakobsono prasme, apimančius visą – tiek lyrinę, tiek naratyvinę – grožinę literatūrą. Poetiniai tekstai vienaip ar kitaip kalba apie pasaulį. Tik ne aprašydami jį. Kaip užsimena pats Jakobsonas, referencija ne išnyksta, o susiskaido ar suskyla. Nudilus ostensinei ir aprašomajai referencijai, referencinė galia išlaisvinama tokiems mūsų būties pasaulyje aspektams, kurių neįmanoma išsakyti tiesioginiu aprašymu: apie tai užsiminti leidžia tik metaforos – ar apskritai visos simbolinės raiškos – referencinės galimybės.

Taigi turime išplėsti savąjį pasaulio sampratą, atsižvelgdami ne tik į neostensines, nors vis dar aprašomąsias nuorodas, bet

ir į poetinei kalbai būdingas neostensines ir neaprašomasias nuorodas. Žodis „pasaulis“ įgyja tą reikšmę, kuri aiški mums visiems, kai apie naują gimį sakome, kad jis atėjo į pasaulį. Man pasaulis yra tekstuose – visų rūšių, aprašomuosiuose ar poetiniuose, mano perskaitytuose, suprastuose ir pamiltuose – atsiveriantis nuorodų ansamblis. O suprasti tekstą – tai reiškia tarp mūsų situaciją apibrėžiančių predikatų įkurdinti tas reikšmes, kurios mūsų *Umwelt* paverčia *Welt*. Būtent egzistencijos horizonto išplėtimas leidžia kalbėti apie teksto atveriamas nuorodas arba pasaulį, atveriamą daugumos tekstų referencinių pretenzijų.

Šia prasme Heideggeris teisingas, kai *Būtyje ir laike*³ analizuo-damas *Verstehen* teigia, kad pirmiausia diskurse suprantame ne kitą asmenį, bet „projektą“ – t.y. naujo buvimo pasaulyje būdo apybraižas. Tik raštas – prisimenant dvi poskyrio pradžioje minėtas išlygas – išsilaisvindamas ne tik iš autoriaus ir pirminės auditorijos, bet ir dialogo situacijos ribotumo, atskleidžia diskurso kaip pasaulio projektavimo paskirtį.

Už raštą

Atlikta analizė pasiekė savo tikslą. Jau sakytiniame diskurse ji atskleidė visišką esminės įvykio ir reikšmės dialektikos bei intencijos eksteriorizacijos manifestaciją, nors tai dar tik užuomazga. Tačiau ilgainiui analizė išryškino prielaidų, kuriomis galėjome remtis, kol jos buvo neišskleistos, problemišumą. Ar intencijos eksteriorizacija, patikėta medžiagiškiems ženklams, nėra tam tikras susvetimėjimas?

Klausimo radikalumas eksteriorizaciją verčia suvokti ne vien kaip kultūros atsitiktinumą, diskurso ir minties egzistencijai nebūtiną sąlygą, bet ir kaip būtiną hermeneutinio proceso sąlygą. Tik produktyviai atitolimą naudojanti hermeneutika pajėgtų išspręsti diskurso intencijos eksteriorizacijos problemą.